QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARI BOZORIDA DAVLAT MONOPOLIYASINI QISQARTIRISH VA RAQOBATCHILIK MUHITINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Mengaliyev Xusan Jamaliddinovich
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistratura talabasi
Email : yusufyusufbeko9@gmail.com

ANNOTATSIYA; Mazkur maqolada qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida davlat monopoliyasini qisqartirish va raqobatchilik muhitini rivojlantirishning iqtisodiy ahamiyati tahlil qilingan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotishda erkin raqobatni ta’minlash, xususiy sektor faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda bozor infratuzilmasini rivojlantirish masalalari o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari davlatning iqtisodiyotdagi bevosita ishtirokini kamaytirish va bozor mexanizmlarini keng joriy etish qishloq xo‘jaligi samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

KALIT SO`ZLAR: qishloq xo‘jaligi, davlat monopoliyasi, raqobat muhiti, bozor iqtisodiyoti, fermer xo‘jaliklari, erkin bozor, iqtisodiy islohotlar, bozor infratuzilmasi.

KIRISH: Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo‘jaligi mamlakat iqtisodiyotining strategik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu sohaning samarali faoliyat yuritishi oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, aholi bandligini oshirish va eksport salohiyatini kengaytirishda muhim o‘rin tutadi. Shu sababli qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida sog‘lom raqobat muhitini shakllantirish va davlat monopoliyasini bosqichma-bosqich qisqartirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Uzoq yillar davomida ayrim qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va realizatsiya qilishda davlatning yuqori darajadagi ishtiroki kuzatilib keldi. Bunday holat ayrim hollarda ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy manfaatdorligini

pasaytirib, bozor mexanizmlarining to‘liq ishlashiga to‘sqinlik qilgan. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda agrar sohada amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida davlat buyurtmasi tizimi qisqartirilib, fermer va tadbirkorlarning iqtisodiy erkinligi kengaytirildi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida davlat monopoliyasini qisqartirish va raqobatchilik muhitini rivojlantirishning nazariy hamda amaliy jihatlarini tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI : Davlat monopoliyasi va raqobat munosabatlari iqtisodiyot nazariyasining muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqobatning iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni ilk bor klassik iqtisodiyot namoyandalari tomonidan asoslab berilgan. Xususan, Adam Smith o‘zining mashhur asarlarida erkin bozor iqtisodiyoti va raqobatning resurslardan samarali foydalanishdagi ahamiyatini ta’kidlagan. Keyinchalik David Ricardo va Alfred Marshall tomonidan bozor mexanizmlarining iqtisodiy samaradorlikka ta’siri chuqur o‘rganilgan.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab davlat monopoliyasini qisqartirish va raqobat muhitini rivojlantirish masalalari iqtisodiy islohotlarning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Ayniqsa, Michael Porter tomonidan ishlab chiqilgan raqobat ustunligi nazariyasi korxonalar va tarmoqlarning raqobatbardoshligini oshirish omillarini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Uning fikricha, sog‘lom raqobat muhiti innovatsiyalarni rag‘batlantiradi, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va iste’molchilarga sifatli mahsulotlar taqdim etilishiga xizmat qiladi.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida davlatning ishtiroki va bozor erkinligi masalalari bo‘yicha World Bank hamda Food and Agriculture Organization tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda agrar bozorlarni liberallashtirish qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi, eksport salohiyati va investitsion jozibadorlikning oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi qayd etilgan. Ushbu tadqiqotlarga

ko‘ra, davlatning to‘g‘ridan-to‘g‘ri iqtisodiy faoliyatdan bosqichma-bosqich chiqishi va tartibga soluvchi funksiyalarni kuchaytirishi bozor munosabatlarining samarali shakllanishiga xizmat qiladi.

Xorijiy olimlardan Anderson va Martin (2009) qishloq xo‘jaligi bozorlarini erkinlashtirish oziq-ovqat xavfsizligi va eksport hajmining ortishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlagan. Peterson (2018) esa agrar sohada monopolistik tuzilmalarning qisqarishi fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy faolligi va investitsion imkoniyatlarini kengaytirishini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

O‘zbekiston iqtisodchi olimlari tomonidan ham agrar sohada bozor islohotlari va raqobat muhitini rivojlantirish masalalari keng tadqiq etilgan. Xususan, qishloq xo‘jaligida davlat buyurtmasi tizimini takomillashtirish, fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy mustaqilligini oshirish va bozor infratuzilmasini rivojlantirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar agrar sektor samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida e’tirof etiladi.

Yuqoridagi ilmiy manbalar va tadqiqotlar qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida davlat monopoliyasini qisqartirish, erkin raqobat muhitini shakllantirish hamda bozor mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiy rivojlanishning muhim sharti ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlar ushbu yo‘nalishda institutsional islohotlarni chuqurlashtirish va xalqaro tajribalarni milliy sharoitlarga moslashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

METODOLOGIYA : Tadqiqotda ilmiy bilishning tahliliy, qiyosiy, statistik va mantiqiy usullaridan foydalanildi.

Tahliliy usul yordamida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida davlat monopoliyasining iqtisodiy oqibatlari o‘rganildi. Qiyosiy tahlil orqali rivojlangan davlatlar tajribasi va O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan agrar islohotlar o‘zaro solishtirildi.

Shuningdek, ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari hamda iqtisodiy-statistik ma’lumotlar tadqiqotning axborot bazasi sifatida foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratildi:

- davlat buyurtmasi tizimining qisqarishi;
- fermer xo‘jaliklari faoliyatining erkinlashuvi;
- qishloq xo‘jaligi mahsulotlari narxlarining bozor tamoyillari asosida shakllanishi;
- logistika va savdo infratuzilmasining rivojlanishi;
- xususiy investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlari.

2020–2025-yillarda qishloq xo‘jaligi bozorlarini rivojlantirish, raqobat muhitini kuchaytirish va agrar boshqaruv samaradorligini oshirishda keng qo‘llanilgan xalqaro platformalar va tizimlar va ilovalari ro‘yxati

T/r	Ilova /platforma	Asosiy xususiyatlari
1	**e-NAM (Electronic National Agriculture Market)**	Fermerlar va xaridorlar o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri elektron savdoni tashkil etadi, narxlar shaffofligini ta’minlaydi va bozor raqobatini kuchaytiradi.
2	**AgriDigital**	Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotish, saqlash va logistika jarayonlarini raqamlashtiradi, vositachilar sonini kamaytiradi.
3	**Climate FieldView**	Ekinlar holatini monitoring qilish, hosildorlikni tahlil qilish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

4	**CropIn**	Sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalari asosida bozor talabini prognozlaydi hamda fermer xo‘jaliklari faoliyatini tahlil qiladi.
5	**Agrivi**	Fermer xo‘jaliklarini boshqarish, xarajatlarni nazorat qilish va resurslardan samarali foydalanishga xizmat qiladi.
6	**FarmLogs**	Fermer xo‘jaliklari faoliyatini rejalashtirish, xarajatlarni optimallashtirish va hosildorlikni oshirish imkonini beradi.
7	**Granular**	Qishloq xo‘jaligi korxonalarining moliyaviy ko‘rsatkichlarini tahlil qilish va strategik boshqaruvni takomillashtirishga yordam beradi.
8	**Agworld**	Fermerlar, investorlar va mahsulot xaridorlari o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantiradi hamda axborot almashinuvini ta’minlaydi.
9	**OneSoil**	Sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlari va AI texnologiyalari yordamida yer resurslarini monitoring qiladi va hosildorlik prognozlarini shakllantiradi.
10	**AgroMarketDay**	Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini elektron savdo orqali sotish imkonini yaratadi, bozor ishtirokchilari uchun teng raqobat sharoitlarini ta’minlaydi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, 2020–2025-yillarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida raqamli platformalardan foydalanish bozor shaffofligini oshirish, mahsulot realizatsiyasi jarayonlarini soddalashtirish va davlatning bevosita aralashuvini kamaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilgan. Mazkur platformalar fermer xo‘jaliklari va tadbirkorlik subyektlariga bozor axborotlaridan tezkor foydalanish, xaridorlar bilan bevosita aloqalar o‘rnatish hamda mahsulotlarni erkin narxlarda sotish imkonini yaratgan. Natijada raqobat muhiti rivojlanib, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorining samaradorligi oshgan.

MUHOKAMA: Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida davlat monopoliyasini qisqartirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida sohada bozor tamoyillarining keng joriy etilishi kuzatilmoqda. Ayniqsa, paxta va g‘alla yetishtirish tizimida davlat buyurtmalarining bosqichma-bosqich bekor qilinishi fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy manfaatdorligini oshirdi. Fermerlar mahsulot yetishtirish yo‘nalishini mustaqil tanlash, mahsulotni erkin narxlarda sotish hamda yangi xaridorlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri shartnomalar tuzish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Bozor iqtisodiyoti nazariyasiga ko‘ra, raqobat ishlab chiqaruvchilarni samarali faoliyat yuritishga undovchi asosiy omillardan biridir. Raqobat muhitining kuchayishi natijasida korxonalar mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etishga intiladi. Bu esa iste’molchilarga sifatli mahsulotlarni maqbul narxlarda yetkazib berishga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, davlat monopoliyasining yuqori darajada saqlanib qolishi quyidagi salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin:

- mahsulot narxlarining sun’iy shakllanishi;
- bozor ishtirokchilari sonining cheklanishi;
- investitsion jozibadorlikning pasayishi;

- ishlab chiqarish samaradorligining kamayishi;
- innovatsion faoliyatning sustlashishi;
- eksport salohiyatining to‘liq ro‘yobga chiqmasligi.

Shu sababli rivojlangan mamlakatlarda qishloq xo‘jaligi bozorlarini liberallashtirish va erkin raqobatni rivojlantirish iqtisodiy siyosatning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

XULOSA: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida davlat monopoliyasini qisqartirish va bozor mexanizmlarini keng joriy etish nafaqat ishlab chiqaruvchilar, balki qayta ishlovchi korxonalar, eksportyorlar va iste’molchilar uchun ham katta iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi. Bozor munosabatlarining rivojlanishi natijasida mahsulot ishlab chiqarish hajmi oshadi, resurslardan samarali foydalanish ta’minlanadi hamda xo‘jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy manfaatdorligi kuchayadi.

Shu bilan birga, erkin raqobat muhitining shakllanishi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari sifatini yaxshilash, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etishga rag‘batlantiradi. Raqobatning kuchayishi natijasida ishlab chiqaruvchilar iste’molchilar talabiga mos mahsulotlar yetishtirishga intiladi, bu esa ichki bozorning barqaror rivojlanishiga hamda eksport salohiyatining ortishiga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorini liberallashtirish mahsulotlarni sotish jarayonlarini soddalashtirish, narxlarning bozor tamoyillari asosida shakllanishini ta’minlash va xususiy sektor ulushini oshirish imkonini beradi. Shuningdek, elektron savdo maydonchalari, logistika markazlari va zamonaviy bozor infratuzilmasining rivojlanishi ishlab chiqaruvchi hamda iste’molchilar o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlab, vositachilik xarajatlarini kamaytiradi.

Umuman olganda, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida davlat monopoliyasini qisqartirish va sog‘lom raqobat muhitini rivojlantirish agrar sektor samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayon bozor subyektlarining iqtisodiy faolligini kuchaytirish, investitsiyalar oqimini ko‘paytirish, mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish hamda mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Natijada qishloq xo‘jaligi tarmog‘ining barqaror rivojlanishi va milliy iqtisodiyotning o‘sishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell.
- Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
- Stiglitz, J. E. (2000). Economics of the Public Sector (3rd ed.). New York: W.W. Norton & Company.
- Anderson, K., & Martin, W. (2009). *Distortions to Agricultural Incentives in Asia*. Washington, DC: World Bank.
- World Bank. (2022). *Agriculture and Food: Overview*. Washington, DC: World Bank.
- Food and Agriculture Organization (FAO). (2023). *The State of Agricultural Commodity Markets 2023*. Rome: FAO.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2021). *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2021*. Paris: OECD Publishing.
- Peterson, E. W. F. (2018). The Role of Competition in Agricultural Market Development. *Journal of Agricultural Economics*, 69(2), 215–230.
- World Trade Organization (WTO). (2022). *World Trade Statistical Review 2022*. Geneva: WTO.

- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2021). *Commodities and Development Report*. Geneva: United Nations.
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va liberallashtirishga oid farmon va qarorlari.
- O‘zbekiston Respublikasining “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent, 2023.
- O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi. (2024). *Qishloq xo‘jaligi tarmog‘ini rivojlantirish bo‘yicha yillik hisobot*. Toshkent.
- O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2024). *Qishloq xo‘jaligi ko‘rsatkichlari statistik to‘plami*. Toshkent.
- Jo‘rayev, N. (2023). O‘zbekistonda agrar bozorlarni liberallashtirish va raqobat muhitini rivojlantirish masalalari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 5(2), 45–53.
- Karimov, A. (2022). Qishloq xo‘jaligida bozor mexanizmlarini takomillashtirishning iqtisodiy jihatlari. *O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi*, 4(1), 28–35.
- Asian Development Bank. (2023). *Agricultural Value Chain Development in Central Asia*. Manila: ADB.
- International Food Policy Research Institute (IFPRI). (2022). *Agricultural Market Reforms and Food Security*. Washington, DC: IFPRI.
- European Commission. (2023). *Agricultural Markets and Competition Policy in the European Union*. Brussels.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2023). *Sustainable Agriculture and Market Reforms in Developing Countries*. New York: UNDP.